

11. Сборник постановлений по министерству народного просвещения. Т.1: Царствование Александра I. — 2-е изд. — СПб, 1875. — 1864,43 с.
12. Скальковский А. Материалы для истории образования в Одессе. Отд. оттиск. — Одесса, 1859. — 23 с.

Стамбол І. І.

УДК 94(477):329.73»1880/1920»

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ ТА ІВАН ЛИПА: ДО ПИТАННЯ ПРО ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

В статті висвітлено основні віхи взаємин двох діячів українського національного відродження початку ХХ ст. На базі їхньої епістолярної спадщини та літературознавчих досліджень, здійснено спробу з'ясувати дійсний вплив І.Липи на національні погляди О.Кандиби-Олеся. Крім того, розглянуто мовний аспект початкового періоду поетичної творчості О.Кандиби на тлі історичних подій.

***Ключові слова:** І. Липа, О. Олесь, інтелігенція, українська література, становлення національних поглядів.*

Дослідження біографії будь-якої історичної постаті вимагає пошуків тих факторів, що вплинули на становлення її політичних поглядів. Якщо навіть даний суб'єкт був аполітичним космополітом, то все-одно до того він навряд прийшов сам. Найчастіше настановчу роль виконують освіта та родина. Проте, не рідко, таким фактором стає стороння особа, яка своїми переконаннями або чіткою позицією змогла спрямувати діяча, який ще остаточно не обрав свій шлях. В більшості випадків, такий «наставник» міг бути менш відомим порівняно із своїм «учнем», та це ні в якому разі не применшує його ролі.

В українському літературному русі початку ХХ ст. спостерігається певний сплеск, пов'язаний з появою нових імен, випуском альманахів та збільшенням кількості україномовної періодики. В перші роки століття на літературній ниві з'являється ім'я Олександра Кандиби, що писав під псевдонімом О. Олесь. Відомо, що деякі з його ранніх віршів були написані російською мовою [12, с. 32-33]. Та надалі він став суто українським поетом, причому, чимало творів присвятив саме звеличенню української мови. Як зазначав сам літератор, в становленні його національних поглядів важливу роль відіграв відомий всеукраїнський з'їзд інтелігенції до Полтави в 1903 році на відкриття пам'ятника І. Котляревському. Там він познайомився з видатними сучасниками і остаточно вирішив займатися літературною діяльністю [10, с.152]. Крім того, в дослідженнях біографії видатного літератора можна зустріти факт, що пов'язує становлення його національно-культурних поглядів із впливом з боку І. Липи. Тому, метою даного дослідження є прослідкувати розвиток товариських стосунків між вказаними діячами і встановити дійсну роль І. Липи в національному самовизначенні О. Кандиби-Олеся.

Іван Львович Липа (1865-1923 рр.) – один із засновників «Братерства тарасівців», лікар, громадський діяч, літератор, публіцист, літературний критик та редактор. На момент вказаної полтавської події, він був вже широко відомим серед української інтелігенції, мав досвід громадської та культурницької роботи. В своїх діях і друкованих працях відстоював ідеї соборності та самостійності українського народу. Тому він не міг бути осторонь події, яка, чи не найбільше в першому десятилітті ХХ ст., засвідчила про бажання українців до єднання.

В автобіографічних матеріалах, надісланих до М. Грушевського, як редактора «Літературно-наукового вістника» поет зазначав, що під час перебування у Полтаві в 1903 р., познайомився із І. Липою. Причому, останній, як зазначав О. Кандиба, так довго листувався з молодим поетом, «аж доки не

збудив моєї національної свідомости і не переконався, що я вже не буду російським письменником» [6, с.152]. Визнання даного факту самим «суб`єктом впливу» доводить багато, проте, не дає відповіді на запитання: чи дійсно О. Олесь планував бути представником російської культури, а один із засновників «Братерства тарасівців» змінив це.

Дослідники біографії О. Олеся, не завжди зазначають про знайомство з І. Липою в Полтаві, акцентуючи увагу на більш відомих діячах, як М. Коцюбинський, Б. Грінченко, В. Самійленко та ін. Так, в збірці спогадів сучасників про літератора зазначено, що «...поїздка до Полтави справила велике враження на Олеся. Багато що зрозумів тоді... Олесь твердо вирішив тоді писати лише українською мовою, слухати рідному слову» [13, с.14]. В іншому випадку І. Липу позначено як важливу персону в становленні О. Олеся як українського літератора: «Особливо важливим для нього було знайомство з одеським лікарем і письменником Іваном Липою, який радив йому писати тільки по-українському...» [9, с.20]. Як видно, такі зазначення не дозволяють чітко уявити взаємовплив даних діячів.

Значно проливає світло на процес розвитку взаємин між ними їхня епістолярна спадщина. Варто відзначити, що частину листів, зокрема, від О. Олеся до І. Липи було опубліковано ще в 2002 р. [1]. Листи ж відправлені в зворотному напрямку знаходяться в Інституті Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Тому, співставивши їх, можна досить докладно висвітлити відносини цих двох діячів в першому десятилітті ХХ ст.

Початком товаришування між громадсько-політичним діячем І. Липою та починаючим поетом О. Кандибою стала вже згадана подія 1903 р. у Полтаві. Знайомству посприяв студент Петро Шадлович [7, арк. 25]. Певних даних про хід розмов сьогодні важко знайти, проте в автобіографії О.Олесь-Кандиба зазначив, що в «...очах багатьох з них [інтелігенції] я помічав сльози» [11, с.9]. Тож, варто припустити, що осно-

вні переконання з боку І. Липи та й інших проводилися саме під час цієї події. Далі між ними встановилося листування, характер якого свідчить про те, що молодий поет сприймав І.Липу як старшого більш досвідченого товариша.

Листування містить різноманітні теми: новини культури, літературні дискусії, творчі пошуки та чималу увагу присвячено матеріальному становищу обох діячів. Саме в цьому руслі і виникає момент, в якому І. Липа наводить найбільше аргументів стосовно необхідності мононаціональної орієнтації поета. Недатований лист О. Кандиби з Курська свідчить про те, що молодий поет, бажаючи покращити власне матеріальне становище, вирішив видати друком власні російськомовні праці[5, арк. 17]. Адже він писав як українською, так і російською мовою на початку свого творчого шляху. Причому, першою його п'єсою була російськомовна «Родная глушь» 1901 року. Крім того, в 1904 році в газеті «Южный край» з'явився також російськомовний вірш, написаний з приводу приїзду до Харкова відомої російської актриси Віри Комісаржевської [12, с.33]. В даному листі Олександр Іванович згадує попередній лист від І. Липи, який, за його словами, справив на нього велике враження. Ймовірно, в листі були досить влучні аргументи стосовно мовного питання в літературі. Бо поет зазначає, що «я з того часу почав писати тільки на українському, на своїй рідній мові. Я, навіть, на час залишив болгарську і сербську мови і почав читати де-що своє. Я дуже кепсько володію своєю мовою, хоча досить розумію її (галичанську – літературу, народню звичайно я знаю) і жалкую, що не маю змоги більш читати на ній» [5, арк. 18].

У відповідь І. Липа висловив розчарування стосовно «практичності» молодого поета, зазначивши, що не варто у молоді роки виявляти стільки «розчотливости», адже юнацькі роки не для того. Він наводить приклад життєвого шляху Сервантеса, який «вмер з голоду» та І. Франка, який «хворіє, бідує так, що не може дітям і освіти дати». Причиною того, що вони і сотні інших не ганялися за багатством було те, що

«... в душі їх була сильна ідея: поза нею вони нічого не хотіли знати, не йшли ні на які компроміси, не хотіли ні багатства, ні ласого шматка для жолудка» [3, арк. 1]. Так І. Липа доводив молодому поетові, що творчий шлях – це не легке завдання, метою якого не має бути збагачення, а відстоювання власної життєвої позиції.

Далі він уточнює, в якому напрямку має бути спрямована життєва і творча позиція молодого поета і що буде, коли він зробить навпаки: «Відома річ: двом богам служити не можна: або Богові, або ж мамоні. Коли б Ви не знали, що ми, наш народ, хоче бути здоровим народом, щоб його шанували друзі, а не парієм, не низчою расою, коли б Ви знали, що він на своїх, вигодуваних його потом і кровію синів-інтелігентів накладає обов'язки йому служити... Коли б Ви того не знали – то совість Ваша була б спокійна. Тепер Ви спокійним бути не зможете і скільки б Ви не зробили добрих діл, завжди на них буде лежати тінь Вашої свідомости, що зроблено щось не те. У житті траплятимуться Вам люде, що йдуть шляхом ідеї, слугують своєму народові і ті люде будуть Вам докором живим і у Ваше щастя додаватимуть отруту.

Минули для нас ті часи, коли безповоротно, коли Гоголь, Потапенко, Короленко і т.д. з спокійною совістю пристали до загальноросійської течії. Тоді ще Україна була німа, а зараз вона сказала своє серйозне слово: або тут або там.

От Ви їздили до Петербурга. Діло добре. Коли я був студентом всі наші потяги були до Галичини і ми на зібрані гроші посилали у Львів товаришів, щоб побачити, як там люде живуть... І багато ми впізнали завдяки тим копійкам, що зібрали самі з себе. І ті копійки внесли в наше темне життя багато світу, і світ той світить нам і по днесь...

Коли Ви вступите на шлях російського літератора, то знайте – звідти звороту нема. Там як і на дверях пекла написано: лиши на завжди надію. Коли ж Ви уславитесь спершу як український письменник, то інша річ: Ви знатимете, що

душу продавати не можна, але рукопис росіянам чому-ж не продати?..» [3, арк. 2]. Як стає зрозуміло, І. Липа вдався до всіляких прикладів аби довести, що для літератора не може бути прийнятним поєднувати дві культурно-національні традиції у власній творчості. Крім того, варто окремо відзначити момент пов'язаний із досить різким ставленням до поїздки О. Кандиби до Петербургу. Наводячи приклад колишнього «Братерства тарасівців», він певним чином виголошує гасло, яке згодом, через майже тридцять років пролунає серед українських літературних кіл: «геть від Москви». Щоправда, тогочасну думку І. Липи краще оформити як «геть від Петербургу, вперед до Галичини». Крім того, в тому ж листі він ще раз підкреслив необхідність однозначного національного мислення для поета. О. Кандиба запитав про те, чи було щось в «нашій» літературі написано про Будду, про якого хотів писати сам. На це Іван Львович відповів, що писати варто, але уточнював, яку ж саме літературу молодий поет називає «нашою» [3, арк. 3].

Своєрідно відповів О. Кандиба на такі досить різкі поради. Так, виправдовуючи власну «практичність», він зазначає, що йому необхідно пам'ятати про своїх рідних: матір та двох сестер та допомагати їм [6, арк. 2]. Стосовно російськомовних поезій, О. Кандиба стверджує: «...мені тільки трішки неприємно було, що я повинен надрукувати дещо з того, що в 1900, 1901, 1902 роках було написано мною на російській мові. Не погляди свої, не душу я продавав, а продавав рукопись».

Душі ж своєї ні за які багатства я не продам ні тепер, ні потім... Нехай в їй мало багатства, але все те, що в їй є – моє власне, добуте не грішми, а чимось іншим, що не міряється на гроші.

І ніякі пригоди життєві не примушують мене продати її... Жалкую, що в мене натура поки (дурень думкою багатіє!) не цільна. Але хай саме життя зроби її цільною... Пишу я окрім листів, тільки українською...

Досить добре я не знаю своєї мови і часто спиняюсь, не маючи під руками слова. Порадьте яка ліпша словниця? Чія? Буду працювати» [6, арк. 4]. Тож, виправдовуючись власну позицію, молодий поет засвідчив, що він не збирається більше писати російською.

Важливим моментом у біографії поета була його участь в альманасі «Багаття», який редагував І. Липа. Адже саме в ньому О. Кандиба дебютував під псевдонімом О. Олесь. Щоправда, він міг і не потрапити до альманаху, так як подав свій вірш із запізненням. Як свідчить його лист, він не збирався вже надсилати поезій до альманаху. Але поета спонукав, його двоюрідний брат П. Радченко, який «...вилаяв і примусив послати Вам хоча одну віршу» [8, арк. 25]. Тож, перебуваючи на харківську вокзалі на шляху до дому, молодий поет написав по пам'яті вірша, що був згодом вміщений до одеського альманаху.

Подальші відносини містили менше моментів виховного характеру, а більше дружньої співпраці. Вона полягала, насамперед, у допомозі з реалізацією книжок О. Олеся в одеських книгарнях. Крім того, неодноразово поет просив поради в одеського громадського діяча стосовно різних питань, наприклад, стосовно співпраці з тогочасними часописами.

Проїжджаючи через Одесу в 1910 р., літератор з родиною пробув кілька днів в І. Липи. В цей час вони познайомилися із сім'ями одне одного. Познайомилися і діти їхні – майбутні соратники празької літературної школи Юрій Липа та Олег Кандиба-Ольжич. Так, в одному з листів після цієї події І. Липа питає про родину поета: «Як вони[родина] себе почувають? Чи «маленьке козенятко коло мами скаче»? Чи танцює «ой дуб-дуба» чи вже забув?.. Передайте йому, що Львович уклоняється і що Юрась теж. Що Юрась уже вчиться в семінарії і часто згадує лелю» [4, арк. 2]. Тож, як видно з даного уривку, майбутні діячі націоналістичного руху товаришували ще в дитинстві.

Матеріали листування між даними постатями українського руху завершується листом І. Липи до О. Олеся за січень 1912 року. Зогляду на те, що ні в ньому, ні в попередніх не міститься ніяких елементів суперечки, важко встановити причину припинення кореспонденції. Можна встановити кілька припущень, якщо це не було звичайне непорозуміння, пов'язане із зміною адреси, так як листи від О. Олеся завершуються в фондах ще 1906 роком. Тож, можна припустити, що поет припинив відповідати на листи одеського громадського діяча. Другою гіпотезою, не позбавленою підстав, але і не остаточною, можна враховувати момент, пов'язаний із стосунками І. Липи з «Літературно-науковим вістником» в даний період. О. Олесь співпрацював із «ЛНВ», будучи в 1909-1914 рр. його співредактором [10, с.188]. Крім того, мав досить добрі відносини із М. Грушевським. Як відомо, в 1912 році розпочалася полеміка піднята С. Шелухіним, Г. Хоткевичем та І. Липою щодо повноважень редактора «ЛНВ» [2]. Ці події не могли не бути поміченими одним із співредакторів видання. Крім того, спроба визначення суб'єктивної ролі М. Грушевського в редагуванні одного з найважливіших часописів того часу, часто трактувалася як шкідлива для української справи [14, с.105-106]. О. Олесь часто ж виявляв нестримність емоцій, тож є велика ймовірність, що саме дані події поклали кінець тісній співпраці між І. Липою та О. Олесем. Та це не завадило йому в згаданій вже автобіографії, написаній в 1921 році надати великого значення впливу одеського діяча на формування його національних поглядів.

Таким чином взаємини між О. Олесем та І. Липою, складаючись переважно в епістолярній формі, розвивалися з 1903 до 1912 рр. Познайомившись із молодим поетом, який мав як російськомовні так і україномовні поезії, І. Липа сприяв його переходу з індивідуальних на чіткі національні позиції. Аргументи, більшість з яких залишаються невідомими, переважно зводилися до того, що початок ХХ ст. – час нової

української літератури, в якій поети та письменники не мають права залишатися поза національним рухом. Щоправда, І. Липа не переконував долучитися молодого літератора до політичних організацій, так як чітко визначені позиції в літературі вважав, ймовірно, не менш важливими.

Stambol I. I.

OLEXANDER OLES AND IVAN LYPA: TO THE QUESTION OF RELATIONSHIPS OF UKRAINIAN FIGURES EARLY TWENTIETH CENTURY

Summary

The article highlight the main points of relations between the two members of the Ukrainian national renaissance beginning of XX century. Based on of their epistolary legacy and literary criticism research attempted to find out the actual impact on the views I.Lypy O.Kandyba-Oles. More over are investigated linguistic aspect of the initial period of poetic creativity O.Kandyba against the background of historical events.

***Keywords:** I.Lypa, A.Oles, intellectuals, Ukrainian literature, the formation of national attitudes.*

Стамбол И. И.

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ И ИВАН ЛИПА: К ВОПРОСУ О СВЯЗЯХ УКРАИНСКИХ ДЕЯТЕЛЕЙ В НАЧАЛЕ XX В.

Реферат

В статье отражены основные вехи взаимоотношений двух деятелей украинского национального возрождения начала XX в. На базе их эпистолярного наследия и литературоведческим исследованиям, сделано попытку выяснить действительное влияние И. Липы на взгляды О. Кандыбы-Олеся. Кроме того, был рассмотрен языковой аспект начального

пери ода поэтического творчества О.Кандыбы на фоне исторических событий.

Ключевые слова: *И. Липа, О. Олесь, интеллигенция, украинская литература, становление национальных взглядов.*

Джерела та література

1. Біла А. «Коли б я здихав з голоду, ніхто б не позичив мені шматка хліба...» // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – № 151. – С. 132-146.
2. Іван Липа долучився до цієї полеміки статтею «Через що занепадають наші видавництва. (Голос в дискусії)» в «Раді» (1912.-№23, 17 січня. – С.6) під псевдонімом «Міщанин».
3. Лист І.Липи до О. Кандиби 10 квітня 1904 року // ІР НБУ ім. В. І. Вернадського. – Ф.15, спр.1960. – 3 арк.
4. Лист І. Липи до О. Кандиби 15 жовтня 1910 року // ІР НБУ ім. В. І. Вернадського. – Ф.15, спр.1568. – 2 арк.
5. Лист О. Кандиби до І.Липи 4 квітня 1904 року // ДАОО. – Ф.164, спр.28.- Арк. 17-18.
6. Лист О. Кандиби до І.Липи 20 квітня 1904 року // ДАОО. – Ф.164, спр.28.- Арк.2-5.
7. Лист О.Кандиби до І. Липи 4 вересня 1904 року // ДАОО. – Ф.164, спр.28.- Арк.5-6.
8. Лист О. Кандиби до І. Липи(без дати, з Харківського вокзалу) // ДАОО. – Ф.164, спр.28. – Арк. 25-26.
9. Неврлий М. Олександр Олесь: Життя і творчість. – К., 1994. – 173 с.
10. Олесь О. Автобіографічні записи (підг. тексту Н. Лисенко) // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К., 2009. – Т. 4. – С.150-194.

11. Олесь О. Коли нема пророка на землі: поетичні та драматичні твори / уп., передм. В. Яременко. – К.: Веселка, 2007. – 357 с.
12. Олесь О. Твори: в 2т. / уп. Р.Радишевський. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1. – 959 с.
13. Поет з душею вогняною. Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах / вст. ст. І.Лисенко. – К.: Дніпро, 1999. – 224 с.
14. Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). У 2-х томах: документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2000. – Т. 1. – 428 с.